

Kitántorogni Amerikából is

Gothár Péter: Tiszta Amerika

Előző filmjünkben, az Idő van-ban Esterházy és Gothár arra tettek kísérletet, hogy egy pongyola, felemás társadalmat adekvát módon: egy szándékoltan pongyola és felemás filmmel mutassanak be. A kommunikációképtelenség problémája azonban így kommunikálhatatlanná vált, s a film ugyanúgy elfőtt a levében, mint meg nem gondolt gondolatainkkal laokóoni harcot vívó szereplői a sajátjukban.

Azóta a szerzők rájöttek, hogy ezt az állapotot csak úgy lehet pontosan regisztrálni, ha kívülről mérik meg, más alaphelyzetekkel összehasonlítva. Sikerült is olyan koordinátarendszert találniuk, amelyben teljes egyértelműséggel rajzolódna ki a helyiértékek, és ahol értelmesen tehető fel minden valamirevaló XX. századi társadalomrajz legfontosabb kérdése: mit ér az ember, ha magyar?

A vizsgálat, vagy inkább vizsga színhelye Amerika, pontosabban New York (a kettő messze nem ugyanaz), ahol "minden igaz történet játszódik". Azért mondható ez, mert New York bizonyos értelemben az emberi létezés minimuma, ahol a dehumanizáció (a kamera mindvégig holdbéli tájakat idéző betonrengetegen, emberi és tárgyi roncsokon pásztáz) letagadhatatlan és nyilvánvaló - nem úgy, mint az Idő van színhelyén -, de ugyanezért az éhezőknek adott tányér levés sem filantróp, öngazoló gesztus, hanem egyszerűen azonos önmagával. De egy magyar történet nemcsak azért lesz igaz New Yorkban, mert itt minden élesben megy, hanem azért is, mert itt in vivo szemlélhetjük: hogyan darálja be, hogyan süllyeszti magába Atlantiszként Európát Amerika. New York egyben a modernizáció purgatóriuma is: aki a reptérről érkezve lemegy a metróba, hirtelen a kolozsvári pályaudvaron érzi magát, és Arany János Híd-avatása jut eszébe. Ráadásul ez Harlem, a kevesek, a vesztesek New Yorkja, a harmadik világ az első világon belül (s egyre inkább ide, a harmadik bugyorba sorolódik be már a második világ is). Itt csakugyan kiderül, amire a főhős, Tölgyesi kíváncsi: hogy lehet-e élni egyáltalán? Ez aztán az igazi, számunkra való és nem a magábanvaló Amerika. Ezért Just like Amerika és nem This is America. Lássuk tehát: mit mutat a tükör, hová szelektál a választóvíz most, amikor mint szorongó kivándorlókra, ránk is úgy vár az új világ?

A tükörben Tölgyesi Frigyeszt látjuk, korunk hőstét, emblemikus érvényű figuráját, aki önnön és mások szeretetlensége előtt úgy menekül, hogy belső emigrációját külsővé teszi. (Tegyük hozzá: elsősorban saját magunkra kellene ráismernünk, a film iránti szinte teljes értetlenség azonban mindennél jobban mutatja, hogy az Idő van diagnózisa még mindig érvényes.) Nem lesz szabaddá, csak elszabadulttá, egy bűnöző szubkultúrába kerül. Egy dezorganizálódott miliőbe, amely dzsungelháborút folytat a falanszter ellen: az ördöggel kísérelve meg kiűzni a Belzebubot, az elidegenedés buldózerre elől a személyiség önkéntes fragmentálásával próbál meg elugrani. Tölgyesi látszólag sikeresen beilleszkedik (afrikanizálódásunkat vetíti előre ez?), hiszen még barátokra is szert tesz átmenetileg: két kiismerhetetlen színesbőrű clochard-ra. Harlem azonban nem a Csodák Udvara Victor Hugo Párizsi Notre Dame-jából. A vidám, marihuanás kavalkád a haláltáncot idézi - körbe-karikába keringenek a görkoris disco vendégei, szédítő virtustáncot jár az ablaktörő a "világvégre" tartó alagútban haladó autó üvegén, majd hazugul édesbús bécsi keringő vezet fel a leszámolást a rastafrizurással.

Mért ez a centrifuga kiperdít mindent, ami cseppfolyós, mindenkit, aki nem eléggé szilárd: aki az "igazit" keresve a halálra vágyik, hamar meg is kapja, amit akart. Pedig Frigyesünk harmiskártyás cimborája tisztában van vele: itt az a jelszó, hogy "ez így nem mehet tovább", és nem a viccbe menekülő pesti önáltatás: "a helyzet reménytelen, de nem komoly". Ez a világ csak úgy fogadja be az "édes Frigyes"-t, ha önként krampusznak, képmutogató álarcoznak öltözik, vagy önsorsrontó bohócot csinál magából - ilyenkor még azt is elnézik neki, hogy kelet-európai halandzsájával elbukja a keservesen összezsúfolt dollárokat, és Tölgyesi megrendítő őszinteséggel vállalja is autenticitását. Fuldokolva zabálja a hemendekszet, máskor pénzbedobálással próbálja megváltani kommunikálókészségét a telefontól; bratyizik, de "mindig magára gondol". Virtuskodik (pedig ahogy a szállodaportás mondja: tilosban parkolni nem hőstett), de a saját nevét sem meri elárulni. Az igazit keresi ő is, de nem tudja megkülönböztetni az igazi fát a hamistól, kivilágított műnövénytől. "Uram, nem látta Magyarországot?" játszik, és "Polak, Wegier dwa bratanki"-ra vetemedik. És közben játssza, egyre csak játssza a még otthon látott és nem értett repülősdijátékot, hogy lássa mindenki (őt magát kivéve): a szárnyakat lenyesték. Közhelyek ezek? Dehogyan: toposzok, evidenciák a szegények bibliájából.

Pedig Tölgyesi - bár eredménytelenül próbálja meg elfojtani ballonkabátjával az aszfalt alól, a metró alvilágából előtörő enyészet-gőzöket - nem hiába járja meg a tisztítótüzet. Ő már tudja: nem mondhatja, hogy csak a hagymától könnyezik, ha egyszer valóban sír. Az éhező lengyelt se izetlen lözvingokkal eteti már, hanem saját, utolsó betevő falatjával. Azt is tudja, hogy a lemaradás nem mentség, hanem tény, csak magát okolhatja, aki nem szállt be még az utolsó metróba sem. S mikor apósa megérkezik (öelöle, öelölük menekülhetett el...), ő már túllépett rajta. Az apostoli nyelvi szegénységet ("itt azt mondd, amit bírsz!") szegezi szembe azzal a világgal, ahol nincs értéke a szónak, ahol 7 x 8 nem 56, hanem "már történelem", s ahol a levelek tartalma is letagadható, hiszen annak is örülni kell, hogy az ember büntetlenül rágalmazhatja a fejeseket, mert a dzsentrik idején ezt nem tehetné volna. Tölgyesi azzal is tisztában van, hogy itt már csak a felgyorsult időhöz mérhetjük magunkat, és nem a sajátunkéhoz, nem tagadhatjuk le egyetlen napunkat sem, igenis nem tehetjük meg nem történtté, ami megtörtént. Kimondja: nincs az a film, amelyben el lehetne mondani ezt a mondatot: én a rendszer elől hagytam ott a családomat.

Így egész az a Tölgyesi, aki (helyettünk?) megmérettetik és mégis könnyűnek találtatik: érte is elküldi a két aktatászkás embert az Úristen, mint ahogy Josef K-ért is, aki ugyanúgy nem tudta a törvényt, ahogy ő sem. Nem látta, hogy a játék véget ér, és hogy "ez így nem megy tovább". Nem tudott kapcsolatokat teremteni és megtartani, de agyarral és karommal sem bírta. Egy (önjelölt) Svejk még kidriblizhetett egy "durch Schlamperei gemildert" világot, de ez a szélárnyékban dekkolásra, növényyszerű vegetálásra berendezett vitalitás ragadozókkal szemben már elégtelen. S mikor hősünk alákering a Hudson-be, apósa szatyraival a kezében (ismét mintha Kolozsvár utcáin járnánk) most már Amerikából is kitántorog. Soha ennyi szeretetet és soha ennyi könyörtelenséget szerzőktől figuráik iránt - mások úgyse lesznek kímélettel irántunk, nem maradhatunk hát tovább a járókában.

Idő van - szólt a bekiabálás az előző film címéből, de a szereplők nem értették: tovább járaták a labdát, csalták a játékot, hátha megússzák újabb kapott gól nélkül - ahelyett, hogy hátrányukat akarták volna behozni. A Tiszta Ameriká-ban már a lefújás pillanatában vagyunk, a tábla - még ha proféciaként is - a végeredményt mutatja.